

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl/Year: 2019 – Sonbahar / Autumn Sayı/Issue: 45
Sayfa / Page:299-316

ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY
Makale Bilgisi / Article Info - Geliş/Received: 08.08.2019
Kabul/Accepted: 31.08.2019 - Araştırma Makalesi / Research Article

**TOPKAPI SARAYI
MÜZESİ HAREM
DAİRESİ'NDE
BULUNAN KÂBE
TASVİRLERİ**

***DESCRIPTIONS OF
KAABA IN TOPKAPI
PALACE MUSEUM
HAREM
DEPARTMENT***

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet TOP

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Sanat Tarihi Bölümü
ORCID: 0000-0001-6018-6271, mtop@yyu.edu.tr

Ayşenur SEZGİN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sanat Tarihi ABD, Doktora Öğrencisi
ORCID: 0000-0002-5159-9426, aysenur65sezgin@gmail.com

Öz

Mekke ve Mescid-i Haram Müslümanlar için manevi bir değere sahip, İslam medeniyetinde üç kutsal mekândan birisidir. Bunun nedeni Mekke'nin İslam inancında en önemli farz ibadetlerden biri hac merkezi olarak manevi ve uhrevi olarak büyük önem taşımamasından kaynaklanmaktadır. Tarihte ziyaret etme imkânları daha kısıtlı olduğu için Müslümanlardan hacca gitmeyi gerçekleştiremeyenler açısından bu şehir zaman ve mekânın ötesinde özlem duyulan bir yer haline gelmiştir. Şehrin önemi Kâbe ve Mescid-i Harama dayanmaktadır. Osmanlı Devletinin Hicaza hâkim olmasından itibaren mukaddes bir bölge olan Mekke ve Kâbe'ye verilen değer daha da artmış durumdadır. İslam coğrafyasının en kutsal yeri kabul edilen Mekke şehrindeki Kâbe'nin resim sanatlarında ve bilhassa çinilikte yapılmış olan tasvirleri Osmanlı Dönemi'yle birlikte yaygınlık kazanmıştır. Kutsal kent tasvirleri, Osmanlı tasvirciliğinin önemli bir yönünü oluşturmaktadır. Osmanlı tasvirciliğine özgü olan bu tür çalışmalarda özellikle Mescid-i Haram, Mescid-i Aksa, Mescid-i Nebevi gibi kutsal yerler, insan figürüne yer verilmekten tasvir edilmektedir. Osmanlı çinçiliğinde kent ve yöre tasvirleri önem kazanmıştır. Genellikle tasvirlerin çini üzerinde bulunması, kutsal yapılar olan cami ve mescitlerin içinde dekoratif malzeme olarak kullanılmış olan çininin çok dayanıklı olmasından ileri gelmektedir. Kâbe tasvirleri daha çok dini mimaride bulunmasına rağmen sivil mimarinin bir örneği olan İstanbul Topkapı Sarayı'nın Harem daire-

sindeki üç adet Kâbe tasvirli çini pano ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Topkapı Sarayı, tasvir, Osmanlı, Kâbe, çini.

Abstract

Mecca and Masjid al-Haram are one of the three sacred places in Islamic civilization with a spiritual value for Muslims. This is due to the fact that Mecca has a great importance as one of the most important prayer worship in the Islamic faith as a center of pilgrimage. Since the opportunity to visit in history is more limited, for the Muslims who cannot go to pilgrimage, Mecca has become a longing place beyond time and space. The importance of the city is based on Kaaba and Masjid al-Haram. Since the rule of the Hejaz of the Ottoman Empire, the value given to the holy town of Mecca and Kaaba has increased. The depictions of Kaaba in the city of Mecca, which is considered the most sacred place of Islamic geography, made in painting arts and especially in tiling, became widespread with the Ottoman Period. The depictions of the sacred city constitute an important aspect of Ottoman depiction. In this kind of work, which is unique to Ottoman depiction, sacred places such as the Masjid al-Haram, the Masjid al-Aqsa and the Masjid al-Nabawi are depicted without the use of human figures. The description of the sacred city and the region has gained importance in Ottoman tiles. Generally, the reason why the depictions are on the tile used as decorative material in the mosques and masjids, which are sacred structures, is very durable. Although the tiles depicted in the Kaaba are mostly found in religious architecture, there are three tile panels depicting the Kaaba in the Harem Circle of Istanbul Topkapı Palace, which is an example of a civil architecture.

Keywords: Istanbul, Topkapı Palace, description, Ottoman, Kaaba, tile

Giriş

İslam toplumlarında bazı yerler ve mekânlar kutsiyet taşımaktadır. Bu da İslam toplumu olan Osmanlı için de geçerlidir. Mekke ve Mescidi Haram bunların başında gelmektedir. Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra, buraya verilen değer ve destek daha da artmış olup, bu bölgeye yapılan yatırımlar artarak devam etmiştir. Başta hac yolculuğunun güvenliği için Mekke çevresi ve Mescid-i Haram'da yapılan imar faaliyetleri, suyolları ve çeşmeler yapılması, sürre alayları ile gönderilen hediyeler, bu topraklara verilen değeri göstermektedir. Osmanlı başkenti ile Hicaz arasındaki mesafe, ulaşım gücü ve diğer zorluklar Kâbe'ye ulaşımı güçleştirmekte ve ister istemez duyulan özlemi arttırmaktadır. Bu Osmanlı halkı kadar padişah ve çevresi için de geçerli bir durumdur. Padişahların bazen uzun süre yönetim merkezinden uzak olmaları ve çoğunlukla seferde olmaları kutsal kentten uzak olmalarına sebep olmuştur.

Osmanlı, uzun tarihsel bir süreç geçirmiş olmanın verdiği güçle mimariden süslemeye kadar sanatın her alanında kendine has bir üslup

oluşturmuş ve İslam inancının temellerini oluşturan tevhid temelli bir sanatı uygulama ve özümseme gayreti içinde olmuştur.

İslam sanatının gelişmesinde cami mimarisi başta olmak üzere imar faaliyetleri etkili olmuş, bu Osmanlı döneminde de kent kimliğine önemli kazanımları olan bir yapıya dönüşmüştür. Osmanlıda mimarının yanı sıra diğer sanat dallarında da önemli gelişmeler olmuştur. Bunlardan biri olan resim ve minyatür sanatı da bu gelişmelerden payını almıştır. Başta yaygın olmamakla birlikte, zaman içerisinde minyatür sanatında mimari ve kent tasvirçiliği önemli mesafe kat etmiş, bundan Osmanlı toprakları içerisindeki kutsal mekânlar da nasibini almıştır.

Osmanlı sanatında manzara ve kutsal kent ve yöre tasvirleri, 16.yy'dan itibaren minyatürlerle başlayarak gelişmiş ve zamanla çeşitli sanatlara yayılarak 19. yy sonlarına kadar en önemli konu olarak uygulama imkânı bulmuştur. Ünal (2001: 14-25), III. Murad döneminde (1574-1595) Lütfi Abdullah isminde bir hattat Mekke şehri ve Kâbe'nin minyatürlerini yapmaya başlayarak kutsal yöre tasvirlerinin yaygınlık kazanmasına vesile olduğunu söylemiştir. Lütfi Abdullah gibi o dönem ressamlarından Hint Ressam Lari de Hac rehberi niteliğinde, içerisinde Kâbe tasvirlerinin bulunduğu görsel eserler vermiştir. Bu her iki sanatçının oluşturduğu üslup çerçevesinde, kendilerinden sonra gelen sanatkârlar da bu geleneği sürdürmüş ve 19. yy'a kadar yöre ve kentlerin tasviri yapılmaya devam etmiştir.

Osmanlı döneminde, kutsal kent tasvirlerinin konularından biri olan Mescid-i Haram ve Kâbe tasvirleri birçok farklı malzeme ve teknikte yapılmıştır. Mimaride ise, çini ve daha sonraki dönemlerde duvar resmi şeklinde iki uygulama ile Kâbe tasvirleri uygulanmıştır. Bunlardan biri sıralı tekniğindeki çini üzerine yapılmış olan Kâbe tasvirleri, İznik, Kütahya ve Tekfur Sarayı çini atölyelerinde imal edilerek yapılara çoğunlukla sonradan eklenmişlerdir. Bunlar mevcut örneklerle göre 17. yy ortalarından itibaren üretilmeye başlamıştır. Bunların önemli örneklerinden bazıları Topkapı Sarayı'nda yer almaktadır.

“Topkapı Sarayı Müzesi Harem Dairesi'nde bulunan Kâbe Tasvirleri” bilimsel çalışmalarda yeterli derecede ele alınıp incelenmemiş olması, tasvirlerin ne amaçla yapıldığı, Kâbe'ye bakış açısının estetik açıdan araştırılmamış olması nedeniyle bu alandaki bilgi boşluğunun hem teknik hem de üslup açısından tasnif edilerek doldurulması amaçlanmıştır.

1. Topkapı Sarayı ve Harem Dairesi

Topkapı Sarayı, Osmanlı yönetiminin merkezi olan İstanbul'da yer almaktadır. Fatih Sultan Mehmed Han, fetihten sonra, bugünkü Beyazıt'ta İstanbul Üniversitesi'nin bulunduğu yerde bir saray yaptırmıştır. Bu sara-

yn hududunun bir hayli geniş olduğu ve Süleymaniye Camii'nin yerinin de bu sahada bulunduğu malumdur. Bu ilk yapılan saray "Eski Saray", Topkapı da "Yeni Saray (Sarayı Cedit)" olarak anılmıştır (Ortaylı, 2008: 6). Osmanlı padişahlarının resmi ikametgâhı olan saray kuruluş yıllarında yaklaşık 70.000 metrekarelik bir alanı kaplarken sarayın bugünkü alanı 80.000 metrekaredir. Saray; Bab-ı Hümayun, Divan meydanı, Alay Meydanı, Enderun Avlusu, Sofa-i Hümayun ve Harem olmak üzere 6 bölümden oluşmaktadır. Osmanlı sultanlarının yaptırdıkları saraylar içinde, 19 yy'ın kâgir yapıları dışında, en iyi korunmuşu ve itinalı bir arkeolojik araştırma ve analiz ile kronolojik bir restitüsyona olanak verecek verilere ve belgele-re sahip olanı sadece Topkapı Sarayı Hümayunu olmuştur (Kuban, 2007: 410).

Yeni Sarayın "daire-i haremi" denilen kısmı saray içinin tepe tarafında, dört yanı ayrıca bir sur ile çevrili ve harem-i hümayunu ve kutsal emanetlerin saklı olduğu yeri ve onların hizmeti ile görevli olan Enderun ocaklarını ve Kubbealtı denilen divan yerini ve birkaç köşkü kapsamaktadır.

Divan Meydanı'nın solunda, Kubbealtı'nın arka kısmında yer alan Harem Dairesi; ortalama olarak 150 m uzunluğunda, 75-80 m genişliğinde olup dört yönden duvarlarla çevrilmiştir. Harem Dairesi'nin ilk inşa tarihi ile ilgili farklı değerlendirmeler yapılmakla birlikte, eskiden var olan bir harem Kanuni Sultan Süleyman zamanında mimar Alâeddin tarafından onarıldığı arşiv belgelerinden tespit edilmiştir (Neciboğlu, 2007: 209).

Harem Dairesi, padişah konutu olma özelliğinden dolayı, padişah ailesinin tüm üyeleri için ayrı düşünülmüş daireleri, taşlıkları, kabul salonları ve hamamları, içlerinde yer alan yapı elemanlarıyla Osmanlı'nın günlük yaşamı hakkında fikir vermektedir (Kuban, 1997: 10).

Topkapı Sarayı'nda Harem; Araba kapısı, Karaağalar Mescidi, Dolaplı kubbe, Karaağalar Taşlığı, Şadırvanlı Sofa, Musahipler, Cüceler, Hazinedar Daireleri, Biniş Yolu ve Perde Kapısı, Karaağalar Koşuşu, Darüssaade Ağası Dairesi, Altın Yol, Şehzadegan Mektebi, Cariyeler ve Kadınefendiler Taşlığı, Harem Giriş Kapısı, Kadınefendi Haseki Daireleri, Nöbet Yeri ve Cariyeler Koşuşu, Kırkmerdiven, Mihrişah Valide Sultan dairesi, Harem Hastanesi, Taht Kapısı, Valide Sultan Taşlığı, Hazinedar Usta Dairesi, Valide Sultan Dairesi, Hamam olmak üzere birçok yapı grubunun bir araya gelmesiyle oluşmaktadır.

2. Kâbe Tasvirleri

Osmanlı döneminde özellikle 17. ve 18. yy' da çeşitli teknik, renk ve üslup özelliklerine sahip Mescid-i Haram ve Kâbe tasvirleri (dini) mi-

mari yapılarda karşımıza çıkmaktadır. Bu kabe tasvirleri yapımından önce inşa edilmiş camilerin muhtelif yerlerine pano şeklinde yerleştirilmiştir. Günümüzde bunların bir kısmı müzelerde yer almaktadır. Bu tasvirler ağırlıklı olarak çini üzerine işlenmiştir. Bunların bazıları tek b bir çini levha üzerine yapılmışken bazıları da parça parça karolar halinde oluşan çiniler üzerine işlenmiştir. Batılılaşma dönemi ile birlikte bu kabe tasvirleri camilere duvar resmi olarak da yapılmaya başlamıştır. Bunlar ağırlıklı olarak Batı Anadolu Bölgesinde karşımıza çıkmaktadır. Topkapı Sarayı Harem dairesinde yer alan Kâbe tasvirli çiniler de 17. sıralı boyama tekniğinde yapılmış olup parça parça karolar halinde yapılmıştır. Yayınlarda geçen bilgiler ışığında Topkapı Sarayı Müzesi'nde yer alan üç çini panonun aynı kompozisyon özellikleri göstermesi, tek bir usta tarafından saraya sipariş üzerine yapılmış olabileceğini kanıtlamaktadır (Çobanoğlu-Kaplan: 2019, 240).

3.1. Karaağalar Mescidi

Mescit, Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapılmış olan şadırvanlı sofanın solunda yer almaktadır. 1665'te çıkan bir yaygın sonrasında IV. Mehmet tarafından mescit yenilenmiştir. Sofaya doğru tonozlu ve pencereli bir koridoru olan bu mescit, IV. Mehmet'in annesi Hatice Turhan Sultan'ın isteğiyle duvarları boydan boya çinilerle kaplanmıştır. Mescidin tavan eteklerinde ise çeşitli ayet-i kerimeler yazılmıştır. Duvarlarda bitkisel, geometrik şekillerde çiniler yer almış olup, mihrap kısmında Kâbe tasvirli çini pano dikkati çekmektedir (Akozan, 1982: 50).

Çini mihrap, dikdörtgen görünümlü, zencerek motifleriyle sınırlandırılmış sıralı şemse motifleriyle doldurulmuş bir bordürle çevrelenmiş, altı kenarlı yarım çokgen bir nişten oluşmaktadır. Bunun üzerini örten kavsara, dıştan sivri kemerle sınırlandırılmış dilimli bir yarım kubbeden oluşmaktadır.

Kâbe tasviri, mihrap nişinin içerisinde yer almaktadır. Tasvirin sağ alt köşesinde kartuş içerisinde Arapça rakamlarla (سنة 1077) sol alt köşesinde ise, (علي اسكندرية) Ali İskenderiye (تبر دار خاصه) Tebere dar'ül haz'za ismi geçmektedir. Erken (2006: 303), Öney (1976:116) usta ismini Teberdar Keşşah Ali diye okumuşlardır. Oysa kitabeyi okurken Teberdar Hassa Ali diye usta ismini tespit edilmiştir. Buna göre tasvir, Teberdar Hassa Ali tarafından 1077/ 1665 tarihinde yapılmıştır.

Mihrap nişi içerisine tasarlanmış olan Mescid-i Haram tasviri, her biri 0,24x0,24 m ebatlarında 60 çini karodan oluşmaktadır.

Tasvir en dıştan ince bir şeritle çevrelenmiş olup, iki bölümden oluşmaktadır. Alt bölümünü Mescidi Haram ve içerisindeki Kâbe tasviri

oluştururken, üst kısmı ise, iki yanda hurma ağacı tasvirleri arasında üçlü şekilde bir düzenleme karşımıza çıkmaktadır.

Mescid-i Haram, boyuna dikdörtgen biçimde iki sıra revakla çevrelenmiş olup, içerisinde Kâbe ve Metâf alanı gösterilmiştir. İki sıra halinde gösterilen revakların üzerini örten kubbeler sıralı olarak tasvir edilmiştir. Ayrıca her revak kemeri ortasında renkli kandil motifleri asılı durmaktadır. Revakların sol dış tarafına bitkisel motiflerle birlikte Mescid-i Haram giriş kapıları isim olarak yazılmıştır. Sağ tarafına ise, uçları aynı hizada olan iki minare işlenmiştir. Üçer şerefeli olan minarelerin uçları aynı hizada bitmesine karşın, birisi daha yukarıdan başlamaktadır. Her ikisinin de üçer şerefesi aynı hizada yapılmıştır.

Revaklarla çevrili Metâf alanı ise mavi zeminli olarak gösterilmiştir. Kâbe orta kısımda yer almış olup yan tarafından bir hatimle çevrilmiştir. Zemzem kuyusu ve minber ise alt kısımda betimlenmiştir. Alt sağ tarafta bir sol tarafta ise iki minare yer almaktadır. Minareler, ince, uzun gövdeli ve üçer şerefeli olarak tasvir edilmiştir. Makamlara ait binalar ise minarelerin ortasında bulunmaktadır.

Üst kısmın iki yanına boyuna dikdörtgen şekilde uzanan birer hurma ağacı işlenmiştir. Hurma ağaçları uzun gövdeli, palmiye ağacına benzer bir şekilde ve aşağı doğru sarkan meyveleri ile tasvir edilmiştir. Altında üçerli gruplanmış revakların kubbeleri lacivert renkle gösterilmiştir. Bu kubbelerden ortadaki üçü daha yüksek tutulmuştur. Ortadaki üçlü düzenlemenin iki yanına üçer şerefeli iki minare yerleştirilmiştir. Ortada en altta iki kartuş içerisine beyaz zemin üzerine celi sülüs hatla “Kelime-i Tevhid” yazılmıştır. Ortada üç sıra halinde zincire asılmış kandiller sıralanmıştır. Birer atlamalı olarak çiftli ve tekli olarak işlenmişlerdir. Tekli olan kırmızı, çiftli olanlar lacivert renkte oluşturulmuştur. En üst kısmı ise, kartuş içerisinde Besmele-i Şerif celi sülüs hatla yazılmıştır. Aralarına yer yer bitkisel süslemeler yapılmıştır.

Topkapı Sarayı Harem dairesindeki aynı özellikte üç Kâbe tasvirinden biri olan Karaağalar Mescidi’nde yer alan Kâbe tasvirinin saraya özel olarak tasarlanmış olması ve aynı usta tarafından yapılmış olması ayrı bir değer taşımaktadır.

3.2. Valide Sultan Dairesi

Valide Sultan Dairesi Harem’in en gözde dairelerinden biri olup III. Murat döneminde yapılmıştır. Sultan III. Murat’ın annesi Nurbanu Sultan için yaptırdığı bu daire harem merkezini teşkil etmektedir. 1665 yangınından sonra IV. Mehmet döneminde yenilenen Yeni Valide Sultan Dairesi’nin mimari ve çini dekorasyonu annesi Hatice Turhan Sultan tara-

findan yaptırılmıştır. Bunun sebebi himaye ettiği projelerde kendini temsil etme konusundaki kararlara etkin olarak katılma isteği yol açmış olmalıdır (Kocaaslan, 2012: 67).

Valide Sultan taşlığından harem bahçesine kadar uzanan odalardan oluşan bu komplekste günlük hayatta her türlü ihtiyacın karşılanması, gelen misafirlerin ağırlanması, ibadetlerin eda edilmesi gibi pek çok iş için odalar bulunmaktadır. Odalar dışında küçük bir mutfak ve kileri, hamamı, misafir odaları, çeşme ve tuvaleti bulunmaktadır.

Valide Sultanların günlük yaşam yeri olan sofaya küçük bir kapıyla girilmektedir. Sembolik tahtlı bir mekân olup kubbeli ve eyvanlı bir yapıdır. 17. yy. Osmanlı çinileriyle kaplıdır. Üst kısımlarına 19. yy' da panoramik manzaralar yapılmıştır.

Bu mekânın önünde bir dua odası yer almaktadır. Bu odaya mermer söveli ve demir şebekeli bir kapı açıklığıyla girilmektedir. Bu odada bir duvarda Kâbe tasvirli çini pano yer almaktadır.

Kâbe tasvirli çini pano, Valide Sultan dairesinde dua odasının kapısının yanındaki duvarda yer almaktadır. Dikdörtgen şeklinde duvara yerleştirilmiş olan çini pano, sıraltı çini tekniğinde yapılmış, 0.24x0.24m ebatlarında 48 çini karodan oluşmaktadır. Panonun alt kenarında sol köşede çiniyi yapan ustanın ismi ve tarih yazılmıştır. Arapça yazılmış usta imzasına göre pano, (علي اسكندرية) 1077 (سنة) Ali İskenderiye (تبر دار خاصه) Tebere dar'ül haz'za tarafından yapılmış olduğu belirtilmiştir. Çini pano iki sıralı revakları ve revakların çevrelediği Kâbe ve etrafındaki diğer mimari unsurlar ile dikkati çekmektedir. Revakların kubbelelerinin üst kısmında asma dallar, rumi ve palmetler sıralanmış olup kapı isimleri de yer almaktadır. Bu kapı isimleri: “Bab-ı Şerîf, Bab-ı Hayâ, Bab-ı Ümmehani, Bab-ı Rahme, Bab-ı Cisiyan, Bab-ı Yala” olarak yazılmıştır. Çini panonun sağ tarafında revakların dış tarafında iki minare yükselmektedir. Kâbe'nin yan tarafında olan hatim kısmında kandil motifleri asılı olarak betimlenmiştir.

1.3. Şehzadeler Mektebi

III. Murat döneminde yapılmış olan mektep, ortası kubbeli, yanlarda tekne tonozla örtülü iki taraflı bir mekân olarak yapılmıştır. Saray geleceğine göre dört yaşına gelen şehzade ve sultanların eğitimi bu mektepte yapılmaktaydı. Şehzade mektebinin duvarlarında üst seviyede 17. yüzyıl Osmanlı çinileri klasik görünümü oluştururken, kat seviyesinde barok süslemeler görülmektedir. Bu çinilerden farklı olarak mektebin duvarında bir de Kâbe tasvirli çini pano görülmektedir.

Kâbe tasvirli çini pano üzerindeki Arapça imza kitabesine göre

(علي اسكندرية) 1077 (سنة) Ali İskenderiye (تبر دار خاصه) Tebere dar'ül haz'za tarafından yapılmıştır. Kâbe tasviri, boyuna dikdörtgen bir şekilde, 0,24x0,25 m ebadında 60 çini karodan meydana gelmiş olarak duvar yüzeyine monte edilmiştir.

Kâbe Tasviri, Karaağalar Mescidi ve Valide Sultan dairesinde yer alan çini panolar ile tamamen aynı kompozisyon ve özelliindedir.

Sıraltı çini tekniğinde yapılmış olan çini pano dikdörtgen şeklinde örgülü bir bordürle çevrilmiştir. Panoda yeşil, kırmızı, mavi, nefli yeşil renkler hâkimdir. Üst kısımda Besmele-i Şerif ve Kelime-i Tevhid yazıları mavi zemin üzerine işlenmiştir. Bu yazıların iki yanında birer minare ve hurma ağacı motifleri işlenmiştir. Alt kısım ve orta zemin iki sıralı revaklarla çevrilmiş ve Kâbe-i Muazzama'nın olduğu kısım dikkat çekici bir şekilde betimlenmiştir. Kâbe siyah renkte olup alt kısımda minber, kapı ve mezheplere ait mekânlar yer almaktadır (Baran, 2012: 93).

İki sıralı, revakların ve bordürlerin arasındaki kısımda asma dallar, motifler işlenmiş olup kapı isimleri bulunmaktadır. Saraya özel sipariş üzerine yaptırılmış olan bu Kâbe tasvirli çiniler ayrı bir değer taşımaktadır.

4. Değerlendirme

Sanat insanlık tarihi kadar eski bir kavramdır. Çünkü insanoğlu yazıdan önce resim yapmayı keşfetmiştir. Bu insan için sanatın önemini ortaya koymasından son derece önemlidir. Farklı inanç ve kültürlerde sanat bir yansıma biçimi olarak daima ön planda olmuştur. Tasvir sanatının yansıtılmasında öne çıkan önemli bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Tevhidi dinlerde ve özellikle İslam inancının en çok tartışılan konularından biri olan tasvir meselesi yasak kapsamı içerisinde ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Tarihsel süreç içerisinde yasak dışına çıkan birçok uygulamanın da mevcudiyeti günümüze gelen örneklerden anlaşılabilir. İslam mimarisinde süslemenin önemli bir yere sahip olması, resim özelliğindeki tasvirleri geri planda tutmayı başarmış görünmektedir. Osmanlı döneminde de bu anlayış büyük oranda rağbet görmüş ve süslemeyi geliştirmeye açık bir hale getirmiştir. Bunda özellikle İslami inanç ve tevhid unsuru ön planda tutularak sanat soyut olarak yansıtılmaya çalışılmıştır. Geç dönemde Batılılaşma ile birlikte bu prensiplerden yavaş yavaş ödün verildiği resmin süslemeye girmesi ile birlikte açıkça görülebilmektedir. Bu değişim kutsal mekanların tasvir edilme biçimlerinden de anlaşılabilir.

Osmanlı döneminde özellikle kutsal kent ve yöreler değer görmüş ve korunmuştur. Ayrıca sanat olarak tasvir şeklinde betimlenen Mescid-i Haram, Mescid-i Aksa ve Mescid-i Nebevi her daim minyatür ve tasvirler-

de dikkati çekmiştir.

Mescid-i Haram ve Kâbe tasvirleri, Osmanlı döneminde ilk kez Kanuni Sultan Süleyman zamanında yapılmaya başlanmıştır. Çünkü Kanuni Sultan Süleyman, kutsal kentlerdeki imar faaliyetlerini başlatan ilk Osmanlı padişahıdır. Bu işlerin yapılması hakkında o dönemin şeyhülislamı olan Mehmed Ebusuud Efendi'den fetva almıştır. Kutsal kentlerden biri olan Mekke şehrinde Kâbe'yi onartmış, Mescid-i Haram'a dört mezhep için (Hanefi, Şafii, Hanbeli, Maliki) dört medrese inşa ettirmiştir. Kâbe örtüsünü Mısır şehrinde sipariş ettirmiştir. Tüm bunlar Kâbe ve Mescid-i Haram'ın Osmanlı Dönemi'nde görülüp resimlendirilmesi için fırsat olmuştur.

Osmanlı Dönemi Kâbe ve Mescid-i Haram Tasvirleri; 17. yy'dan itibaren minyatür, dokuma, el yazmaları, fresk, kalemişi ve çini olarak sanatsal açıdan görülmeye başlanmıştır. Özellikle mimaride çini üzerine işlenen bu tasvirler daha kalıcı olmuş ve günümüze kadar ulaşabilmiştir. Saray koleksiyonunda bulunan, Ahmed Bin Abdullah tarafından yazılan en erken tarihli, "*Delâilü'l-Hayrât*" (H 1120-M 1708) ve Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Mehmed adına (1544-45) "*Hac Vekâletnamesi*", kutsal kent tasvirlerinin olduğu eserler olup günümüze yansıyan şekliyle farklı tekniklerde olan tasvirler hakkında yorum yapabilmeye faydalı olmuştur. Bu eserler birer Hac Rehberi olma özelliği taşımaktadır. Yani kutsal kent olan Mescid-i Haram ve Kâbe-i Muazzama'yı gidip göremeyenler için o yöre hakkında bilgi verici nitelikte olmuştur.

Kâbe tasvirleri özellikle birçok dini mimaride kullanılmış fakat Osmanlı yönetim ve yaşam merkezi olan Topkapı Sarayı'nda da bu tasvirler çini panolar şeklinde rastlanmaktadır. Büyük programlı yapılarda ve saraylarda kullanım alanı bulan bu çiniler saray nakkaşanelerinde hazırlanarak getirilip kullanım alanına ulaşmıştır.

Topkapı Sarayı Harem dairesinde bulunan üç Mescid-i Haram tasvirli çini, Osmanlı'nın tasvir ve çini de ne kadar ileri düzeyde olduğunu ispatlamaktadır. Birçok 17. yy çinileri ile kaplı olan Karaağalar Mescidi, Valide Sultan dairesi ve Şehzadeler Mektebi Kâbe tasvirli çinileriyle haremın ihtişamını, dine bakış açısını, sosyal hayatı gözler önüne sermektedir. Harem dairesinde bulunan Kâbe tasvirli çini panolardan biri mihrap içerisine diğer ikisi de düz bir pano halinde duvarın kible istikametine yerleştirilmiştir. Özellikle üç çini panonun aynı özellikte, aynı teknikte ve aynı usta tarafından sipariş olarak yaptırılıp saraya sonradan eklenmesi yapıldıkları devrin özelliklerini yansıtmaları açısından önemlidir.

Üç çini panonun kompozisyon, teknik ve üslup özelliklerini karşılaştıracak olursak; Kâbe tasvirli çinilerin ya tek karo halinde ya da

parça parça karolar halinde yapılmış olduğu görülmektedir. Birbirinden ufak farklarla ayrılmış olan çini tasvirler; iki tanesi düz bir pano şeklinde duvara monte edilmişken, Karaağalar Mescidi'nde yer alan tasvir mihrap içine üç bölüm halinde yerleştirilmiştir. Tasvirlerde yer alan mimari yapı ve diğer unsurlar, perspektif ve derinlik olgusu olmadan iki boyutlu olarak tasvir edilmiştir. Tipolojik açıdan Kâbe ve etrafındaki revaklar geleneksel kitap resmi üslubunu yansıtmaktadır. 18. yy ve 19. yy' a doğru yapılan başka diğer Kâbe tasvirlerinde resim tekniğinin geliştiği ve Batılılaşma hareketlerinin olması tasvirlerde üç boyutluluğa geçişi yansıtmaktadır.

Bu çinileri yapan ustanın daima bir önce işlemiş olduğu kompozisyonun tesirinden kurtulamayarak, diğer bir siparişi yine bu kompozisyonun işlenişine benzer şekilde meydana getirdiği görülmektedir. Üç çini panoda yer alan mimari unsurlara bakıldığında Kâbe-i Muazzama orta kısımda yer almış olup esas kısmı teşkil etmektedir. Revaklar ikinci bir sıra daha eklenerek genişletilmiş ve Kâbe'nin etrafını sarmıştır. O dönem itibarıyla son 18. yy' a doğru bunu Eyüp Cezri Kasım Paşa ve Hekimoğlu Ali Paşa Camilerinde yer alan Mescid-i Haram tasvirlerinde de görülmektedir. Minareler Klâsik Osmanlı Minare stilinde, ince uzun bir şekilde yapılmış olup, dağınık bir şekilde yerleştirilmiş bitkisel motiflerin arasında yükselmektedir.

Topkapı Sarayı Karaağalar Mescidi ve Şehzadeler Mektebi'nde olan Kâbe tasvirlerinde süsleme unsuru olarak yapılan hurma ağacı motifleri de ölümsüzlüğün simgesi olarak Hicaz Bölgesine özgü bir meyve ağacı şekilde işlenmiştir. Bu ağacın bol meyve taşıyan dalları bereketi, üremeyi temsil eder. Aynı zamanda hurma ağacı motifli bir mezar taşı kabirde yatan kişinin hacı olduğuna işaret edebilmektedir. Dini mimari yapılarından olan Kütahya Ulu Cami' de yer alan Kâbe tasviri örneğinde de hurma ağacı motiflerinin sembolik olarak tasvire işlenmiş olduğu görülmektedir. Kâbe tasvirlerinde resimden başka bir de ayet, dua, beyit, dörtlük gibi yazı unsurları da görülmektedir. Tasvirlere bu şekilde yazı unsuru eklenmiş olması tasvirin içeriğini, görünüşünü zenginleştirmiştir. Işığın, nurun simgesi olarak da bilinen kandil, resim sanatında tasvirlere çeşitli renklerde ve şekillerde yansımıştır. Özellikle Mescid-i Haram ve Kâbe tasvirlerinde bunun örnekleri görülmektedir. Üç çini panoda revakların arasına asılmış vaziyette kandil motiflerine rastlanılmaktadır. Işığın ve nurun Kâbe'yi dört bir yandan sarmış revakların içerisinden yükselmesi sanatçının o manevi duygusuna estetik bir özellik katmıştır.

İncelediğimiz üç örnek ve diğer Kâbe tasvirlerinde Kâbe-i Muazzama, tasvirlerde siyah örtüsüyle Metâf alanının ortasında olup kut-sallığın simgesi olarak yerini almıştır. Yan kısımdan hatim çevrili olan

Kâbe, Allah'ın yeryüzündeki evi olarak tasvirlerde de dikkat çekecek bir şekilde betimlenmiştir. Bazı tasvirlerde ise Kâbe yine ortada ve zezem kuyusu, minberi ve mezheplere ait binalarıyla yine etrafı çerçeve içine alınmış özel bir bölüm şeklinde betimlenmiştir. Mekke şehri ve Kâbe her zaman aynı kompozisyonda ve kutsal bir alan olması bakımından her tasvirde en esas kısmı oluşturmuştur. Osmanlı Dönemi'nde yapılara bu tasvirler sadece kible yönünü göstermek amacıyla değil de sanki orada ibadet ediyormuşçasına o hissettirdiği manevi huzur ile gönüllere şevk vermektedir.

Topkapı Sarayı Harem Dairesi'nde yer alan Kâbe tasvirli çinilerin miktarlarının az oluşu, özel siparişlerle yapılmış olmalarından ileri gelmektedir. Bilhassa bazı çinilerin üzerlerinde vakfiyelerinin bulunması da bunu açıkça ortaya koymaktadır. Kâbe tasvirleri hem süsleme hem de kible yönünü göstermesi açısından sarayda yerini almıştır.

Sonuç

Osmanlılar dine bağlılıkları ve dine verdikleri önemi birçok şekilde yansıtabilmiştir. Özellikle dönemin hacıları ve el kitaplarında kutsal yöre ve kentlerle ilgili vesikalar, kutsal yörelerin tanınmasına ve eldeki verilere dayanarak bilgi sahibi olunmasına kadar birçok alanda yararlı olmuştur. Osmanlı döneminde 16. yüzyıldan (tarihi bilinenler) itibaren kutsal yörelerden biri olan Kâbe tasvirleri de farklı el sanatlarında süsleme unsuru olarak yer almaya başlamıştır. Bilinen ilk örneklerden hareketle hac vekâletnameleri ile resmedilmeye başladığımız düşündüğümüz bu tasvirler; Kâbe'yi ziyaretin Müslümanlara farz oluşunun ve gidemeyenlerin vekâleten hac edebilmelerinin namaz ibadeti yerine getirilirken Kâbe'ye yönelme (kible) gerekliliğinin, bunlara ek olarak bu dönemde hilafetin Osmanlılara geçmesinin de etkileri ile Kâbe tasvirleri yazma eserler başta olmak üzere, çini ve duvar resimlerinde de yoğun olarak kullanılmıştır. Bu mübarek yer ve şehir, tasvirlerle yaşatılmaya çalışılmış ve bu tasvirler mimariden el sanatlarına ve daha birçok yerde bulunmaktadır.

Klasik dönemde Osmanlı mimarlığının ulaştığı sentez, saray kurumlaşmasının buna paralel olarak gösterdiği çok yönlülük ile eklemeli ve çok yapılı Harem dairesi, küçük bir şehir karakteri kazanmıştır. Osmanlı dönemi, büyük bir yaşam ve yönetim merkezi olan saray, Harem dairesiyle ön planda olup mimariden süslemeye kadar birçok unsuru barındırmaktadır. Bu süslemelerden en çok göz önünde olanı çini süslemelerdir.

Topkapı Sarayı Harem Dairesi'ndeki Kâbe tasvirli çinilerin yapılmasında IV. Mehmet'in annesi Hatice Turhan Sultan'ın etkisinin de olduğu görülmektedir. Bunun kanıtı ise Harem'in 17. yy'ın ortalarına tarihlenen çini repertuarının valide sultanın himayesinde tamamlanan Yeni Valide

Camisi çini repertuarıyla olan benzerliğidir. Harem'in süsleme programı dikkatlice incelendiğinde Yeni Valide Camisi ile Harem'de valide sultanın beğenisinin yansımaları açıkça görülmektedir. Özellikle Yeni Valide Camisi'nin hünkâr mahfili ve hünkâr kasrındaki çini panolar ile Harem'deki Valide Sultan Dairesi, IV. Mehmed odası, Şehzadeler Mektebi gibi mekânlarda kullanılan ve aynı atölyeden çıktığı açıkça görülen çini panolardaki kompozisyon ve üslup birlikteliği dönemin ortak beğenisini göstermesinin yanında valide sultanın beğenisine de işaret etmektedir. Yine Yeni Valide Camisi'nde kullanılan Kâbe tasvirli çininin benzerinin Harem'de Valide Sultan Dairesi, Şehzadeler Mektebi ve Karaağalar Mescidinde bulunması da bu savı desteklemektedir.

Kaynakça

- Akozan, F. ve Eldem S. (1982). *Topkapı Sarayı Bir Mimari Araştırma*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Baran, M. (2012). Osmanlı Klasik Dönem Saray Kültüründe Mahremiyet ve Harem. *Milli Folklor*, 93, 169-183.
- Çobanoğlu, A. ve Kaplan, G. (2019). Üsküdar Ahmediye Camii ve Kaybolan Kâbe Tasvirli Çini Panosu. *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu*, Tam Metini içinde (235-265).
- Erken, S. (2006). Türk çiniciliğinde Kâbe Tasvirleri. *Vakıflar Dergisi*, s. 9, 297-320.
- Kocaaslan, M. (2012). Topkapı Sarayı Harem'i: 1665 Yangını Sonrası Yenileme Projesi. *Article in Belleten*, 76, 45-74.
- Kuban, D. (1997). *100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Kuban, D. (2007). *Osmanlı Mimarisi*. İstanbul: Yem Yayınları.
- Neciboğlu, G. (2007). *15. ve 16. yüzyılda Topkapı Sarayı Mimari, Tören ve İktidar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Öney, G. (1976). *Türk Çini Sanatı*. İstanbul: Binbirdirek Matbaacılık Sanayi Yayınları.
- Ünal, S. (2001). Kâbe. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 24, 14-25).

Fotoğraflar

Fotoğraf 1: Topkapı Sarayı Harem Dairesi

Fotoğraf 2: Karaağalar Mescidi

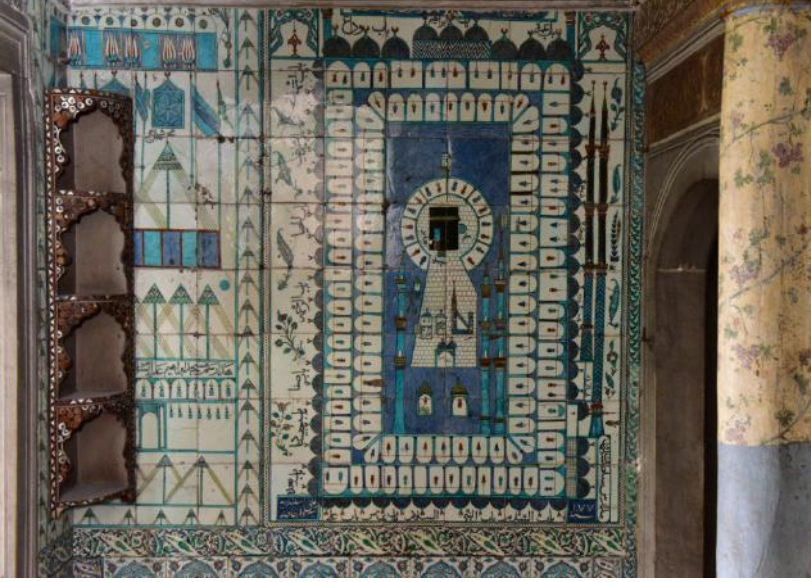
Fotoğraf 3: Karaağalar Mescidi Kâbe Tasvirli Mihrap

Fotoğraf 4: Mihrabın İç Yüzeyinden Kâbe Tasviri

Fotoğraf 5: Kâbe Tasvirinden Detay

Fotoğraf 6: Valide Sultan Dairesi Kâbe Tasviri

Fotoğraf 7: Kâbe Tasvirinden Detay

Fotoğraf 8: Valide Sultan Dairesi Dua Odası

Fotoğraf 9: Şehzadeler Mektebi ve Kâbe Tasviri

Fotoğraf 10: Kâbe Tasvirinden Detay